غەربتىكى مەنبە ئىشەنچلىكلىكى ۋە بىزنىڭ داۋا

ئىنسانلارنىڭ سۆز ئەركىنلىكى، ئاخباراتنىڭ ئۇچۇر ئەركىنلىكى ئالاھىدە تەشەببۇس قىلىنۇاتقان، ھەر خىل ئۇچۇر ئاخبارات ۋاستىلىرى ۋە ئىجتىمائىي تاراتقۇلار ئۇچقاندەك تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، كۈندە ھەر خىل ئۇچۇرلار كۆز ئالدىمىزدا نامايەن بولۇپ، قايسىغا ئىشىنىپ، قايسىغا ئىشەنمەسلىكنى تاللاش ناھايىتى قىيىن. غەرب دۆلەتلىرىدە گەرچە قانۇن-تۈزۈم نىسبەتەن مۇكەممەل، ئىنسانلارنىڭ قانۇن ئېڭى نىسبەتەن يۇقىرى بولسىمۇ، بىراق قانۇنغا خىلاپلىق قىلىش دەرىجىسىگە يەتمىگەن نۇرغۇن مەسىلىلەردە، يەنىلا ئىنسانلارنىڭ راستچىللىقى ۋە سەممىيلىكىگە تاينىشقا توغرا كېلىدىغان بولۇپ، بەزى ئىنسانلاردىكى سەممىيەتسىزلىك ۋە ئەخلاق پەزىلەتلىرىدىكى پەرقلەر تۈپەيلىدىن، غەرب جەمئىيىتىمۇ يالغان ئۇچۇر ۋە ئالدامچىلىقتىن پۈتۈنلەي خالىي ئەمەس. بولۇپمۇ ئۆز ئارا زىت بولغان ھەر خىل ئۇچۇرلارنىڭ كۆپلىكىدىن، ئادەم بەزىدە قايسىغا ئىشىنىشنى بىلەلمەي قالىدۇ. ئۇنداقتا غەربتە نېمىگە تايىنىپ، ئىنسانلارنىڭ سۆز ئەركىنلىكى بىلەن سۆزلىگەن سۆزنىگە مەسئۇل بولۇشنى، راستچىللىق بىلەن يالغانچىلىقنى، سەممىيلىك بىلەن ساختىپەزلىكنى مۇڭاپىق بىر تەرەپ قىلىپ، جەمئىيەت تەرتىپىنى نىسبەتەن ساغلام داۋام قىلالىغان؟ غەربتە ئۇ مەسىلىلەرنى ئىجتىمائىي ھۆكۈم نەزەريىسىنىڭ بىر قىسمى بولغان مەنبە ئىشەنچلىكى نەزەريىسى ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىپ كەلگەن.

ئۇنداقتا غەربتىكى بۇ مەنبە ئىشەنچلىكى نەزەريىسى قانداق بىر ئۇقۇم؟ ئۇ قانداق شەكىللەنگەن؟

مەنبە ئىشەنچلىكى نەزەريىسى — ئىنسانلارنىڭ باشقىلار ۋە ياكى مەلۇم ئورگانلار، تەشكىلاتلار تەمىنلىگەن ئۇچۇرلارغا ئىشىنىش دەرىجىسىنى تەتقىق قىلىدىغان نەزىريە بولۇپ، ئۇنى **1940** - يىللىرى تۇنجى بولۇپ ئامېرىكىلىق پسىخولوگ كارل ھوۋلاند بىلەن جەمئىيەتشۇناس پسىخولوگ مۇزەففەر شەرىف ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇ نەزىريەدە قانداق قىلىپ ئۇچۇر تەمىنلىگۈچى بىلەن ئاڭلىغۇچى ئارىسىدىكى ئىشەنچىنى شەكىللەندۈرگۈلى بولىدۇ، دېگەن مەسىلە ئوستىدە ئىزدىنىشلەر ئېلىپ بېرىپ، ئۇ جەھەتتە ناھايىتى ئەتراپلىق كۆز قاراش ۋە تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان.

ئۇلار ياكى ئۇلار ئوتتۇرىغا قويغان ئۇچۇر ئىشەنچلىكلىكى نەزەريىسىدە، ئۇچۇر تەمىنلىگۈچىنىڭ ئىقتىدارى، چىقىشقاقلىقى، تەمكىنلىكى، خاراكتېرى ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە ئىقتىدارى قاتارلىق ئامىللارنىڭ ئاڭلىغۇچىلارنىڭ ئۇچۇر تەمىنلىگۈچىگە ئىشىنىش دەرىجىسىگە زور دەرىجىدە تەسىر كۆرسىتىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، ئىقتىدار ئامىلى، لاياقەتلىك، مۇتەخەسسىلىك، راستچىللىق، ئىشەنچلىك، ئوچۇقلۇق، قىممەت قاراش ۋە ئەھۋالدىن خەۋەردار بولۇش بولماسلىق ئەھۋالى قاتارلىق يەتتە تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن. چىقىشقاقلىق ئامىلى بولسا جاسارەت، دادىللىق، سۆزلەشكە پېتىنىش ئەھۋالى ۋە ئاۋاز

چىقىرىش ئەھۋالى قاتارلىق تۆت تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن. تەمكىنلىك ئامىلى بولسا ھاياجانلىنىش، سالماقلىق، جىددىيلىشىشلىشىش ۋە سوغۇققانلىق قاتارلىق تۆت تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن. خاراكتېر ئامىلى، ئاق كۆڭۈللۈك، ھېسسىداشلىق، شەخسىيەتسىزلىك ۋە گۈزەل ئەخلاق قاتارلىق تۆت تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن. ئىجتىمائىي ئالاقە ئىقتىدار ئامىلى، دوستانىلىك، خوشخۇيلۇق تەبىئىتى قاتارلىق ئۈچ تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىكەن.

غەربتە ئۇچۇر مەنبەسىنىڭ ئىشەنچىلىكلىك دەرىجىسىنى ياكى سۆز ساھىبلىرىنىڭ قىلغان سۆزىنىڭ سالمىقى ۋە ئىشەنچىلىكلىك دەرىجىسىنى يۇقىرىقى ئامىللار ئارقىلىق ئۆلچەش تەۋسىيە قىلىنغان بولۇپ، سۆز ساھىبلىرى ياكى ئۇچۇر تەمىنلىگۈچىدە يۇقىرىقى شەرت ياكى ئامىللارنىڭ قانچە كۆپى ھازىر بولغان بولسا، ئۇلار تەمىنلىگەن ئۇچۇرلار شۇنچە ئىشەنچىلىك ياكى ئۇلارنىڭ سۆزىنىڭ سالمىقى شۇنچە ئېغىر دەپ قارىلىدۇ. يەنى، مۇنداقچە ئېيتقاندا غەربتە گەرچە ھەممە ئادەمنىڭ سۆزلەش ئەركىنلىكى بولسىمۇ، بىراق ھەممە ئادەم سۆز ساھىبى بولالمايدۇ ۋە ياكى ھەممە ئادەم سۆزلىگەن سۆزنىڭ سالمىقى ئوخشاش سالماقتا بولمايدۇ. خۇددى بىزدىكى «كېۋەز كۆزدىن، ئىززەت ئۆزدىن» دېگەندەك، كىمنىڭ ھۆرمەت ۋە ئىززەتكە ئېرىشىشى ۋە قانچىلىك ئېرىشىشى شۇ ئادەمنىڭ سەممىيىتىگە، بىلىم ساپاسىغا، سىڭدۈرگەن ئەجرىگە، كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقىغا، قازانغان نەتىجىسىگە ۋە جەمئىيەتكە قوشقان تۆھپىسىگە باغلىق. بىر ئادەمنىڭ دەۋالاي دەپ قويغان گېپىنىڭ ھەممىسى گەپ بولمايدۇ. قىلغان سۆزنىڭ سالمىقى بولۇش بولماسلىقى ۋە قانچىلىك سالمىقى بولۇشنىڭ ئاچقۇچى شۇ ئادەمنىڭ ئۆزىدە.

بىزدە «ئاق ساقاللىق قىلسا» دەيدىغان بىر سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىسى «بىلەرمەنلىك قىلسا»، «سۆز سالاھىيىتىڭ بولمىغان سورۇندا گەپدانلىق قىلسا» دېگەندىن ئىبارەت. ئۇنداقتا قانداق ئادەم ئاقساقال ھېسابلىنىدۇ؟ ئاقساقاللار ئادەتتە مەھەللىدە ئەڭ سۆز سالاھىيىتى بار ئىنسانلار بولۇپ، ئۇلار نورمالدا كۆپىنى بىلىدىغان ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىنسانلاردۇر. ئۇنداقتا ئاقساقاللارنى ياكى كىمنىڭ سۆز سالاھىيىتى بارلىقىنى كىملەر بەلگىلەيدۇ؟ ئاددى قىلىپ ئېيتقاندا ئاقساقاللارنى ياكى كىمنىڭ سۆز سالاھىيىتىنى بارلىقىنى خەلق بەلگىلەيدۇ. يەنى بىر ئىنسان ئۆزىنىڭ بىلىمى، سەمىمىي، راستچىللىقى، ئادالەتلىكى، مەرھەمەتلىكى، جاسارەتلىكى، سالماقلىقى ۋە ئىزچىللىقى ئارقىلىق خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىدۇ ۋە جامائەت تەرىپىدىن ئاقساقال دەپ ئېتىراپ قىلىنىدۇ. ئۇنداق كىشىلەر يالغان گەپ قىلمايدۇ، ئىنسانلارغا راست ۋە سەمىمىي مۇئامىلە قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ قىلغان سۆزىنىڭ ئالاھىدە سالمىقى بولىدۇ. جامائەت ئۇلارنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىدۇ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئېتىبارغا ئالىدۇ. جامائەت قىيىن مەسىلىگە دۇچ كەلگەندە ھەر زامان ئۇلاردىن مەسلىھەت ئالىدۇ.

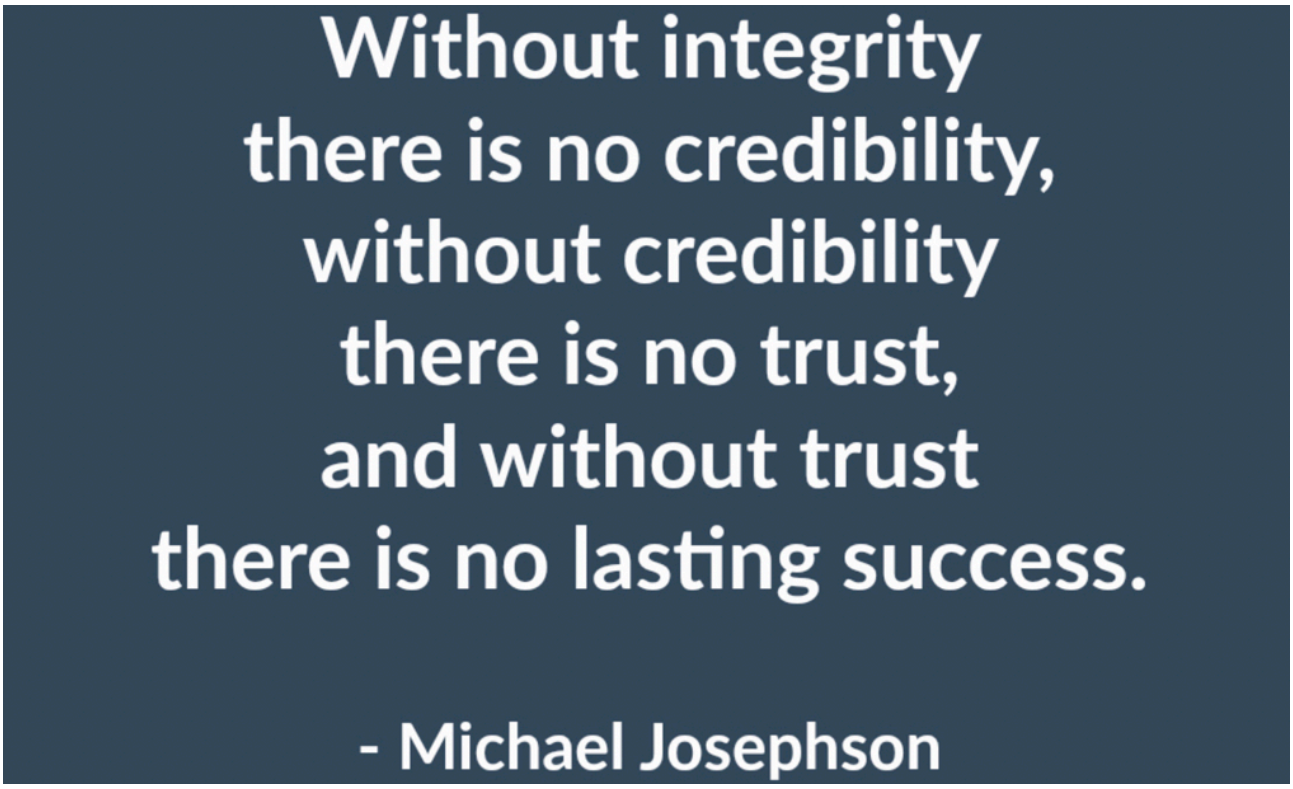
بىزدىكى «مەنبە ئىشەنچىلىكلىكى ئۇقۇمى» تارىختىن بۇيان ئەنە شۇنداق مەھەللە ئاقساقلىق ۋە ئەخلاق پەزىلەت، دىنىي ئېتىقاد ئاساسىدا داۋام قىلىپ كەلگەن. يەنى بىز مەھەللە ئاقساقاللارنى ھەر زامان ئىشەنچىلىك مەنبە كۆرۈپ، ئۇلارغا ئىشىنىپ ۋە ئۇلارنى ئۆزىمىزگە ئۆرنەك قىلىپ كەلگەن. ئەپسۇس، يېقىنقى زامانىلارغا كەلگەندە، بولۇپمۇ بىز خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەملىكىسى بولغاندىن كېيىن، خەلقىمىزنىڭ ئەنەنىۋىي ئەخلاق ئۆلچەملىرى ئاستىن-ئۈستۈن بولۇپ، دىنىي ئېتىقادى چەكلىمىگە ئۇچراپ، ئەسلىدىكى ئىجتىمائىي

ئىشەنچ ۋەيران قىلىنغان، ھەر خىل يالغان تەشۋىقاتلار ۋە ئالدامچىلىقلار كۆپەيگەن. نەتىجىدە ئىنسانلار نېمىگە ۋە كىمگە ئىشىنىشنى بىلەلمەي قالىدىغان، ھەم شۇنداقلا بىلىپ بىلمەي راس يالغانىنى ئارلاشتۇرىدىغان ئەھۋال شەكىللەنگەن. بۇ خىل ئەھۋال نۆۋەتتە بىزنىڭ كۈندىلىك ھاياتىمىزغا سىڭىپ كىرگەن بولۇپ، ئەگەر بىز بۇ مەسىلىنى ۋاقتىدا تونۇپ يەتمىسەك ۋە ئۇنىڭغا نىسبەتەن تەدبىر ئالمىساق، بىزنىڭ خەلقئارادىكى، بولۇپمۇ غەربتىكى ئۆبرازىمىزغا ھەتتا داۋاغا ئېغىر دەرىجىدە سەلبى تەسىر ئېلىپ كىلىشى مۇمكىن.

ھەممىزگە مەلۇم بولغاندەك، نۆۋەتتە ئامېرىكا، كانادا، ئەنگلىيە قاتارلىق بىر قىسىم دۆلەتلەر ئارقا ئارقىدىن «ئۇيغۇر ئىرقىي قىرغىنچىلىقى» دەپ قارارلارنى ئېلىۋاتقان ۋە ۋەتەنىدە يەتكۈچە زۇلۇم بولۇۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، بەزى قېرىنداشلارنىڭ مەنبەسى ئېنىق بولمىغان، مەسجىدلەرگە خىتاي دۆلەت بايرىقى ئاسقان ۋە ياكى ئۇيغۇر دېھقانلار ئېتىزلىقتا ئەمگەك قىلىۋاتقان رەسىملەرنى ئۇيغۇر ئىرقىي قىرغىنچىلىقى دېگەن سۆزلەر بىلەن يانمۇ يان قويۇپ تەشۋىق قىلىپ يۈرۈشى ئادەمنى ئەندىشىگە سالىدۇ. ئەلۋەتتە خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەتەندىكى ئۇچۇرلارنى قاتتىق كونترول قىلىشى سەۋەبىدىن ۋەتەندىن ئىرقىي قىرغىنچىلىققا ئىسپات بولالايدىغان رەسىم ۋە سىن فىلىملىرىگە ئېرىشمەك ئاسان ئەمەس. بىراق بىز ئەگەر ئىسپاتقا ئېرىشمەك قىيىن دەپ قاراپ، مەنبەسى ئېنىق بولغان رەسىم ۋە سىن فىلىملەرنى ۋەتەندىكى زۇلۇم ياكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقىنىڭ ئىسپاتى قاتارىدا تارقاتساق، ئاخىردا ئۆزىمىزنىڭ پۈتىغا ئۆزىمىز پالتا چاپقان بولىمىز. بىر قىسىم دۆلەتلەردە ۋەتەندىكى زۇلۇمنىڭ خاراكتېرىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق دەپ بېكەتكەن ئەھۋال ئاستىدا، ئەگەر بىز مەسجىدكە خىتاينىڭ دۆلەت بايرىقىنى ئاسقان ۋە ياكى دېھقانلار ئېتىزلىقتا ئەمگەك قىلىۋاتقان رەسىملەرنى ئىرقىي قىرغىنچىلىق سۆزى بىلەن يانمۇ يان تەشۋىق قىلساق، ۋەتەندىكى زۇلۇمنىڭ خاراكتېرىنى ئىرقىي قىرغىنچىلىقتىن كۆپ دەرىجىدە تۆۋەنلىتىۋەتكەن بولىمىز. چۈنكى مەسجىدكە دۆلەت بايرىقى ئېسىشنى گەرچە بىز «بىزگە قىلىنغان ھاقارەت» دەپ چۈشەنسەكمۇ، بىراق نۇرغۇن دۆلەتلەردە مەسجىدكە دۆلەت بايرىقىنى ئېسىش نورمال بىر ئەھۋال بولغىنى ئۈچۈن، باشقىلار بىزنى «ئۇلار دەۋاتقان زۇلۇم شۇ ئوخشايدۇ» دەپ خاتا چۈشىنىشى مۇمكىن. دېھقانلارنىڭ ئېتىزلىقتا ئەمگەك قىلىۋاتقان رەسىملىرىگە كەلسەك، ئەگەر ئۇنىڭ كىلىش مەنبەسى ئېنىق بولسا ۋە ئۇلار مەجبۇرى ئەمگەك بىلەن مۇناسىۋەتلىك رەسىم بولسا، ئۇ چاغدا بىز ئۇنى «ئىرقىي قىرغىنچىلىق» دېگەن سۆز بىلەن ئەمەس، بەلكى «مەجبۇرىي ئەمگەك» دېگەن سۆز بىلەن يانمۇ يان تەشۋىق قىلساق، تېخىمۇ مۇۋاپىق بولىدۇ. گەرچە بۇلار كۆرۈنۈشكە ناھايىتى كىچىك ئىشلاردەك كۆرۈنسىمۇ، بىراق ئەگەر بىز مۇشۇ خىلدىكى كىچىك ئىشلار تۈپەيلىدىن باشقىلار نەزىرىدىكى ئىشەنچنى يوقىتىپ قويساق، ئۇ چاغدا ئۇ يوقاتقان ئىشەنچنى قايتا تىكلەش ئۇنچە ئاسانغا توختىمايدۇ. چۈنكى خىتاي ھۆكۈمىتى بىزنىڭ داۋانى يالغانغا چىقىرىش ئۈچۈن مەيلى خىتاي ئىچىدە بولسۇن ۋە ياكى خەلقئارادا بولسۇن مىليارتلارچە دوللار پۇل سەرپ قىلىپ، بىزگە قارشى تەشۋىقاتلارنى كۈچەيتمەكتە.

ئىنگلىز تىلىدا «ناچار كەردىت بولغاندىن كەردىت بولمىغان ياخشى» دەيدىغان گەپ بولۇپ، ئۇ دېگەنلىك ناچار ئاتاقتا ئېرىشكەندىن كۆرە ھېچقانداق نام-ئاتاقتا ئېرىشمىگەن ياخشى دېگەن مەنادا. يەنە بىزدىكى «كۈلەلمىسەك ھجايىما» دېگەن ئەقلىيە سۆز بىلەن يېقىن مەنىدىكى سۆز بولۇپ، ئۇنىڭ مەنىسى «ئەگەر كۈلەلمىسەك، ئۆزۈڭگە ياراشقىدەك چىرايلىق كۈل، بولمىسا چىشىڭنى چىقىرىپ ھېچىيىپ كۈلۈپ، ئۆز ئوبرازىڭنى بۇزۇۋالما» دېگەن مەنىدە. ئۇندىن باشقا، بىزدىكى «ياغاچ قازاندا بىر قىتىم ئاش پىشىدۇ» دېگەن

ئاتا سۆزىمۇ ئوخشاشلا باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئۆز ئىشەنچىڭنى يوقاتما دېگەن مەنىدە. چۈنكى باشقىلار نەزىرىدىكى ئىشەنچنى يوقاتماق بەك ئاسان، بىراق ئۇ يوقاتقان ئىشەنچنى قايتا تىكلىمەك بەك تەس. خەلقئارانىڭ ۋەتەندىكى زۇلۇمغا بولغان تونۇشى ۋە ئۇنىڭغا ئىشىنىشى، ھەرگىزمۇ بىزنىڭ ھاياجانلىنىپ كېتىپ تارقاتقان مەنبەسى ئېنىق بولمىغان ئۇچۇرلار ۋە ياكى رەسىم، سىن فىلىملىرىگە ئاساسەن ئەمەس، بەلكى ۋەتەندىكى كۆپلىگەن خەلقىمىزنىڭ ھاياتى بەدىلىگە شەكىللەنگەن. شۇڭا ھەممىمىزنىڭ ئۇ ئىشەنچنى قەدىرلەش ۋە قوغداش مەسئۇلىيتىمىز بار.

ئامېرىكىلىق ئادۇۋاكات ۋە قانۇن پەنلەر پروفىسورى مايكىل جوسىفسون مۇنداق دېگەن: «سەممىيەتلىك بولمىسا، ئىشەنچ بولمايدۇ. ئىشەنچ بولمىسا، ئىشىنىش بولمايدۇ. ئىشىنىش بولمىسا، ئىزچىل داۋاملاشقان مۇۋەپپەقىيەت بولمايدۇ.»